

M.H. Bolkestein en J. Thomas, Over preken gesproken

Praktisch Theologische Handboekjes, no.35, Den Haag 1972

Voorwaarden voor overdracht

(148) De prediker is bij de voorbereiding van de preek als het ware de eerste hoorder van het Woord en hij is dat voor en ter wille van de hele gemeente. Hij hoort naar de boodschap van de tekst met het oor van de gemeente. Hij kiest zelfs zijn tekst op grond van zijn kennis van de gemeente. Onder dit gezichtspunt is een perikopensysteem, als het tenminste bindend is, zeer dubieus. Het kan de openheid naar de gemeente toe in gevaar brengen.

De preek krijgt vorm als de vraag overwogen wordt, of de tekst dingen zegt, die voor de hoorder relevant zijn of relevant kunnen worden. Zij wordt een slag in de lucht, als de relevantie van haar inhoud niet duidelijk is of kan worden. Het doorslaggevend bij de keus van de tekst en de uitwerking daarvan tot een preek is niet het belang, dat de prediker heeft bij het onderwerp, maar dat de gemeente er bij heeft. De vraag, die de prediker zich voortdurend weer te stellen heeft, is de vraag naar de betekenis van de boodschap van deze bepaalde tekst voor de hoorders. Hebben zij dit, juist dit, nodig? Slaat het werkelijk op hun leven? Kan het een klankbodem krijgen in hun levensomstandigheden? Kan het bij hen aankomen? Kan het werken bij hen? Welke mogelijkheden van contact met de gemeente zijn er bij deze of die tekst? Kunnen de hoorders er zelf iets mee beginnen?

(149) Een jong psycholoog, een gemeentelid, formuleerde de kwestie, waarom het hier gaat, scherp, toen hij te kennen gaf een dienst bezocht te hebben, waarbij hij zich betrokken voelde. Hij gaf als verklaring daarvoor: de predikant kwam in mijn referentiekader. Een referentiekader is een geheel van gedachten en gevoelens, waarin een mens leeft. Komt iemand in het referentiekader van een ander, dan is hij voor hem een begrijpende gesprekspartner. Inderdaad, dan, maar ook alleen dan, als de predikant in het referentiekader van de hoorders komt, bestaat de mogelijkheid, dat zij zich aangesproken voelen. Dan eerst kunnen zij de preek als een relevante zaak beschouwen.

Daarom zal de prediker steeds zoeken naar een mogelijke correlatie. Hij zal de preek laten inspelen op de vragen, die er bij zijn gehoor zijn. Anders geeft de preek misschien antwoorden op vragen, die in het geheel niet gesteld zijn. En laat zij de werkelijke vragen onbeantwoord. De vragen van de gemeente zijn echter niet de laatste waarheid. Het evangelie stelt vragen, die misschien helemaal niet de vragen van de luisterende mens waren. Maar ook deze vragen moeten binnen de gezichtskring van de gemeente kunnen komen. Geschiedt dat niet, dan doen zij ook hun werk niet. Dan is de preek alleen maar een slag in de lucht.

Het is duidelijk, dat onder dit gezichtspunt niet over elke willekeurige tekst gepreekt kan worden. Over elke tekst kan wel een algemeen verstaanbare en misschien ook wel stichtelijke verhandeling gehouden worden, een preek is echter wat anders. (150) Er zijn teksten, die in een bepaalde historische situatie of in een bepaalde omgeving geen klankbodem kunnen krijgen. Is dat het geval, dan kunnen zij geen preekteksten zijn, althans op dat moment niet. De preek moet ergens op slaan. Anders verwordt zij tot een niets zeggende woordenstroom. Het eindstadium van een prediking, die in wezen haar hoorders niet bereikt, is een orthodox verbalisme. De bekende klanken worden wel gehoord. Maar een boodschap wordt niet gehoord. Een dergelijke prediking behoudt haar gehoor alleen nog maar door middel van de traditie. Zij verliest het zodra de traditie verslapt.

Prediking wil mensen bereiken, mensen ook tot andere, nieuwe gedachten en daden bewegen. Als prediking van het evangelie beoogt zij mensen tot (nieuw) geloof en tot (nieuwe) hoop en tot (nieuwe) liefde te brengen. Nieuwe visies dus en een nieuw gedrag. Het is niet gemakkelijk via de prediking mensen te beïnvloeden. Immers de preek moet stof bieden die door de toehoorders plaatsbaar is in hun reeds bestaand referentiesysteem. (151) Een bestaand referentiesysteem is niet gemakkelijk te doorbreken of te wijzigen. Tot verandering kan men hoorders eigenlijk maar heel moeilijk brengen. Er bestaat een zekere mate van afgeslotenheid. Toch is de mens geen monoliet. In perioden van spanning en crisis of onzekerheid neemt de behoefte aan een nieuwe visie, een nieuwe oriëntatie toe en ontstaat opnieuw een blanco situatie, die voor nieuwe informatie toegankelijk maakt.

Communicatief is de preek, als zij is ingesteld en afgestemd op wat aan voorstellingen en verwachtingen leeft bij de mensen. Een toespraak kán de hoorders boven de drempel van hun habituele interesse uitheffen, maar dit moet gebeuren in nauwe samenhang met het denkpatroon en wijdere interessegebied der toehoorders. Wijkt de prediking te zeer en te abrupt af van de gangbare visies en gedragspatronen der hoorders, dan ontstaat de dissonantie-reductie: de hoorders horen de nieuwe, vreemde, verontrustende boodschap eenvoudig niet, zij vergeten haar of merken haar niet op. Of zij duiden haar om zodat zij (toch) de bevestiging van het oude en bekende patroon wordt. Of zij escaleren haar tot in het absurde om haar zo te kunnen afwijzen.

Enkele aanwijzingen voor de praktijk: wat kan een prediker doen?

1 Pastoraat

(152) Een grondig pastoraat in de kring van de hoorders van de prediking is voorwaarde. Men kan eigenlijk niet een preek ergens 'droppen' en dan toch hopen, dat zij goed aankomt. Preken kan men het beste in een gemeente, die men kent door een intense pastorale omgang met haar. De predikant heeft het bij zijn preekwerk moeilijker dan de pastor of de catecheet bij hun werk. Deze beiden ontvangen onmiddellijk respons. Zij kunnen daaraan merken of zij zich in het referentiekader van hun gesprekspartner bevinden of niet. De prekende dominee mist deze onmiddellijke respons.

Hij zal in het pastoraat zijn gemeente zo moeten leren kennen, dat zijn preek niet aan een algemeen 'men' geadresseerd is, maar aan zijn gemeenteleden zelf. Vóór en na de preek moet hij kunnen en willen luisteren en al luisterend opmerken of zijn preek inderdaad ad hominem was.

Voor het opnemen van nieuwe 'informatie' en het overgaan tot gedragswijziging is dit pastorale contact ook nodig, omdat de persoon van de spreker een belangrijke factor in het proces is. Is hij bekend, staat hij als betrouwbaar en competent aangeschreven, heeft men goede ervaringen opgedaan met zijn zielszorg, dan zal een nieuwe koers, die hij met de gemeente wil inslaan, eerder aanvaard en gevolgd worden dan wanneer dit niet het geval is. De persoon is vaak het aanknopingspunt voor de boodschap. Omgekeerd zal een prediker, die als zielszorger verzet, wantrouwen of onverschilligheid wekt, als prediker weinig kunnen uitrichten.

2 Redundantie

(153) De redundantie (overtolligheid) neemt een grote plaats in in het communicatieproces. Door redundantie worden de dingen iets breder gezegd dan strikt noodzakelijk is. In een wetenschappelijk betoog is een enkele definitie voldoende om iets duidelijk te maken. Naar die definitie kan tijdens een verhandeling telkens worden terugverwezen. In een preek kan dat zo niet gebeuren. Daar moeten de dingen breder gezegd worden. Redundantie corrigeert een mogelijk misverstand. Dat is in een preek nodig. De inhoud van een preek is van totaal andere aard dan bijv. de technische kennis, die wij elke dag in het dagelijks leven benutten. Zij is veel moeilijker te verwerken ook. De hoorder, die in het algemeen geen gelegenheid krijgt voor actieve deelname door interruptie of interpellatie, moet op een andere manier de mogelijkheid krijgen het gehoorde te verwerken. De redundantie schenkt hem die.

3 De interesse wekken

Het is van groot belang dat de prediker het interesse van de gemeente wekt en behoudt. Luisteren doet men alleen, als men zich aangesproken voelt. Naar een preek luisteren dus ook alleen, als men zich met zijn eigen bestaan bij het gesprokene betrokken weet. Eerst wanneer het besef geboren wordt, dat in de preek de hoorder zelf in zijn concrete bestaan van alledag bedoeld wordt, luistert hij met open oren.

(154) De prediker zal daarom zo spoedig mogelijk de relatie van de tekst tot de hoorder en zijn leven moeten leggen. De gemeente verliest het gevoel, aangesproken te zijn, als lange historische, exegetische exposés gegeven worden. Deze kunnen juist zijn, maar storen de communicatie. Zij passen in een collegezaal, misschien ook in een catechisatie-lokaal, maar niet op de preekstoel. Wanneer het gevoel 'mea res agitur' ontbreekt, is de spankracht van het luisteren gebroken en gaat het gesproken woord zonder werking de hoorder voorbij.

Hiermee willen wij niet zeggen, dat het absoluut verboden is, een historische, exegetische toelichting te geven in de preek. In tegendeel, die kan nodig of nuttig zijn. Maar zij is slechts functioneel, als zij dienend in het kader van de aansprekende verkondiging is opgenomen. Prediking is aanspraak, verkondiging. Zij is van het begin, van het eerste woord af, op de hoorder gericht als een woord, dat zijn leven aangaat. Wij onderstrepen hier: van het eerste woord af. Wie zijn preek inzet met een historische uiteenzetting en hoopt, daarna de sprong te kunnen maken naar de verkondigende aanspraak, heeft zijn kansen verloren laten gaan en komt te laat. Juist het begin, de inzet van de preek is van belang. Heeft deze het interesse gewekt, dit wil zeggen het besef, dat het in de preek zal gaan over vragen, die de hoorder raken, dan kan - in dát kader - ook wel een historische exegetische toelichtende opmerking gemaakt worden. (155) Het raam, het kader, is dan echter aangebracht, dat een ontsparing bij de prediker én bij de hoorder tegenhoudt. In de preek gaat het van het begin tot het einde om 'toepassing'. Uitlegging en toepassing kunnen en mogen niet gescheiden worden. Zij kunnen niet ná elkaar komen. De toepassing is aan de gang, als de tekst wordt opgelegd en tot spreken gebracht. De tekst wordt verklaard en toegelicht als zij op de hoorder af komt en beslag op hem legt.

4 De kleine groep

In de kleine groep kan de passiviteit van de hoorders worden doorbroken en kunnen zij door het stellen van vragen en het maken van tegenwerpingen dieper op de verkondiging ingaan. Daar ook kan een eventueel misverstand worden ontdekt, bestreden en opgeheven. Daar kan het proces van de vervorming van dissonante tot consonante perceptie worden herkend en geredresseerd. De communicatiestructuur kan worden gedecentraliseerd. Een preek kan worden voorbereid en achteraf worden besproken in groepen in de gemeente. De ervaring leert, dat dit de opmerkzaamheid van de hoorders aanzienlijk vergroot. Een predikant, die in een dergelijke groep aanwezig is als oplettend luisteraar, zal merken, dat een dergelijke voorbereiding hem de gelegenheid geeft, bewuster in het referentiekader van de hoorders te komen. Naar beide kanten, naar die van de prediker en naar die van de hoorders, kunnen kleine gespreksgroepen in de gemeente uitnemend werk doen.

In de vijfde plaats zullen de kerken in hun aanbod van verkondiging in de moderne wereld tot het samenstellen van een meer pluriform pakket moeten komen. De moderne wereld is pluralistisch. De eenvormigheid van het vroegere leven is voorbij. Dat houdt in, dat de referentiekaders van de hoorders veel meer uiteenlopen dan zij vroeger deden. Het is veel moeilijker om in deze referentiekaders te kunnen komen dan voorheen. Het zal waarschijnlijk ook niet meer voor één mens mogelijk zijn, een gemeente in haar totale omvang zo toe te spreken, dat iedereen zich in zijn eigen referentiekader benaderd voelt. Daarom zal een pluriformiteit noodzakelijk zijn, wil de kerk alle hoorders bereiken. Soepelheid, flexibiliteit zijn nodig, niet om 'elck wat wils' te geven, maar om met het ene evangelie allen te kunnen bereiken en om allen de troost en de oproep van dat ene evangelie te laten horen, zodat het effect heeft en Werkt. Misschien zullen ook nieuwe vormen van kerkdienst hun intree moeten doen. Vormen, waarbij de hoorders niet slechts passief zitten te luisteren - afgezien van de activiteit, die zij in de liturgie kunnen ontplooien -, maar waarbij voor hen de mogelijkheid bestaat om vragen te stellen en in gesprek te zijn met de prediker en met elkaar.